Kemény Gábor

ELŐHANG EGY KISPÖRKÖLTHÖZ

Erotika és gasztronómia egy kései Krúdy-novellában

A hajótörött Krúdy ~ Krúdy Gyula ihlető tájai: a nyírségi szülőföld, a podolini diákévekben megismert Szepesség, az apai nagyanya, Radics Mária környezete, Várpalota és a Bakony erdőzúgása, majd a főváros, különösen annak pesti része, a József-, a Ferenc- és a Terézváros, később a Margitsziget és a Tabán mellé utolsóként sorakozik fel Óbuda, „az ódonságok városa", ahová 1930 májusában költözik családjával, s ott is hal meg három évvel később.

E lakás- és környezetváltoztatás valójában kényszerűségből történt, s maga Krúdy is hajótöréseként, illetve az abból való menekülésként élte meg, mint ezt egy későbbi novellájának bevezetésében meg is írta:

„Szindbád olyanformán vetődött az óbudai partra (a hajógyári sziget környékén), mint egy hajótörött, akinek nem volt válogatnivalója a menekülés módjában. Ott szállott partra, ahol lehetett, akár csak egy sekélyes, reménytelen parton is, [...] ahol a hasznavehetetlen tárgyak között haszontalannak érezte már önmagát is. De sajkája léket kapott, vihart talált, sziklába ütközött, egyszóval tönkrement a Dunán, csak puszta életét mentette meg a csatából, amelyet az elemekkel vívott, amikor is minden percben agyonzúzhatta volna magát" (*A vadevezős megtérése,* 1931; *Váci utcai hölgytisztelet.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1982. 477).

Mi is volt ez a „hajótörés", miféle „sziklába" ütközött Krúdy „sajkája"? A valóságos okokat évtizedekkel később így foglalja össze Krúdy Zsuzsa, az író legkisebb gyermeke, aki ekkor alig múlt tízéves:

„A Közmunkák Tanácsa [értsd: a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, a margitszigeti lakás bérbeadója] udvarias, de határozott formában felmondta bérletünket, s Óbudán ajánlott fel számunkra új lakást. Igen sok pénzzel tartoztunk már nekik, így nem fellebbezhettünk.

Leírhatatlanul szomorú, fájdalmas volt a búcsú szeretett Szigetünktől, ahová azután apu soha többé nem ment ki, én is csak nagy sokára. Nem akartunk vendégként járkálni ott, ahol egykor otthon voltunk.

1930. május 28-án érkeztünk Óbudára. Új lakásunk a Templom utca 15.-ben volt. Az egész környezet, a szűk, köves udvar rettenetes sivárnak hatott a Sziget után. Három szobánkból kettő az udvarra, egy az utcára nézett. Ez lett apué. A parányi, sötét fürdőszobában ócska, horpadt bádogkád szomorkodott, valóságos istencsapás a szigeti gyógyfürdőhöz képest. A megszokott fákat, bokrokat, virágokat anyu néhány muskátlival, leanderrel igyekezett pótolni. – Valamennyien tudtuk, hogy más lehetőségünk nincsen, s ennek az otthonnak is örülnünk kell" (Krúdy Zsuzsa: *A második család.* In: Tóbiás Áron [szerk.]: *Krúdy világa.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1964. 54).

A megélhetési nehézségek azonban az Óbudára költözéssel sem szűnnek meg. A kiadók a gazdasági válság miatt (vagy arra hivatkozva) nem vállalkoznak az író újabb műveinek közreadására. 1930-ban még megjelenhet a *Boldogult úrfiköromban* és a *Festett király,* a következő évben pedig *Az első Habsburg* (a történelmi trilógia zárókötete), az év végén azonban már saját kiadásában kell megjelentetnie *Az élet álom* kötetet, hogy erre – Kosztolányi szívességéből – a Rothermere-díjat megkaphassa. Jellemző adalék, hogy 1931 június-júliusában egymás után három könyvkiadó utasítja vissza *A tiszaeszlári Solymosi Eszter* című tényregény kiadását (vö. Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád.* Magvető Könyvkiadó, Bp. 1975. 285–287). A politikai jobbratolódás (a Bethlen István-i kormányzás vége) idején nem látszik időszerűnek a vérvádper igazságainak felelevenítése.

Ebben a környezetben és élethelyzetben írja meg Krúdy azt a novelláját, melynek vázlatos elemzésére a továbbiakban kísérletet teszek.

A „gyomornovellák" ~ Krúdy nagyjából az 1920-as évek közepétől kezdi írni azokat az elbeszéléseit, melyeknek hősei a vendéglői vagy a kocsmaasztal mellett keresik a megoldást (az álmegoldást?) életük problémáira, az evés-ivásba, de még inkább az arról való elmélkedésbe menekülve az önmagukkal való szembenézés elől. A kortársi és a későbbi kritika „gyomornovellák"-nak vagy „evőnovellák"-nak nevezi ezeket az írásokat. Olyan művek tartoznak ide, mint az *Isten veletek, ti boldog Vendelinek* (1926), *Böske, vagy a szerkesztőség pesztonkája* (1926), *A fogadósné, vagy az elvarázsolt vendégek* (1926), *Az ember, aki mustármag volt* (1926), *Egy pohár borovicska és következményei* (1926), *A kidobott vendég* (eredeti címén: *Akit minden kocsmából kidobtak;* 1927), *A pincér álma* (1927), *Villásreggeli* (1929), *A rákleves* (1929), *Delikatesz* (1929), *A has ezeregyéjszakája* (1929). Részben (de csak részben) idesorolható a két híres ikernovella: *A hírlapíró és a halál – Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* (1928), amelyek ugyanazt a történetet mondják el kétféleképpen, két különböző nézőpontból. A „gyomornovellák" egy része kötetben először *Az élet álom* címmel jelent meg 1931-ben (újabb kiadása, az *Utolsó szivar...*-ral kiegészítve: 1957). S tulajdonképp egy óriási gyomornovellának (vagy ilyenek füzérének) tekinthető a sokak szerint legnagyobb Krúdy-regény, a *Boldogult úrfikoromban* (1930) is, amelynek java része egyetlen színhelyen, a Bécs városához címzett Király utcai „sörházban" játszódik.

A novellatípus jellemzését még Krúdy életében elvégezte Komlós Aladár, mégpedig olyan sikeresen, hogy azóta is idézi a szakirodalom: „Nehogy azt higgye valaki, hogy Krúdy csakugyan nem akar mást mondani a hőseiről, csak azt, hogy szeretik-e s hogyan szeretik a savanyú káposztát. A szakácskönyvi problémák itt takarnak valamit. [...] Az evésért való lelkesedés [...] inkább csak annak a kifejezésére szolgál, hogy nincs egyéb, amiért lelkesedhetnének. [...] A kiskocsma, ahol e novellák lejátszódnak, közvetlenül a nihilizmus partján fekszik. [...] valamennyinek a hőse ugyanígy bármikor szíven lőhetné magát [mint Szortiment lapszerkesztő az ízletes villásreggeli után], hiszen semmi sincs, ami az élethez fűzné őket" (Komlós Aladár: *Nyugat* 1932: I, 660–662). E Krúdy-

hősök számára az evés: pótcselekvés, az étel: életpótlék. Egyikük, a (talán szókimondása miatt?) minden kocsmából kidobott Loncsos kereken ki is mondja: „Az élet és az étel csak tavaszkor ér valamit, amikor az ember azt hiszi, hogy ő találta meg az első sóskát a kertben, amikor azt gondolja, hogy egyedül van a világon, akire rábízatott az élet végigélése" (idézi Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 139).

A gyomornovellák stílusukban is különböznek az előző korszak termésétől. Az író érezhetően kerüli a nyelvi díszítményeket, például jóval kevesebb képet használ. E visszafogottság révén Krúdy párhuzamba állítható a „neue Sachlichkeit" (új tárgyiasság, tárgyilagosság) irányzatával, a „tárgyias-intellektuális stílus"-sal is (vö. Szabó Zoltán: *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Corvina, Bp. 1998. 219–234), valószínűbb azonban, hogy ezeknek az írásoknak a tematikája, színtere kívánja meg a puritánabb közlésmódot. (Részletesebben l. Kemény Gábor: *Szindbád nyomában*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp. 1991. 35–36.)

Figyelemre méltó az a változás is, amely a gasztronómia és az erotika viszonyában, pontosabban erőviszonyaiban következik be. A fiatal és az érett Krúdyt éppúgy nevezhetnénk „a szerelem költője"-nek, mint Klaniczay Tibor Balassit. Ezzel szemben az utolsó pályaszakaszon az író figyelme a gasztronómiára látszik összpontosulni, az erotika háttérbe szorul, legfeljebb utalások, célzások, emlék(ezés)ek formájában bukkan fel (vö. Kemény Gábor: *Képekbe menekülő élet*. Balassi Kiadó, Bp. 1993. 179–181).

Krúdy gyomornovellái látszólag kisszerű, jelentéktelen dolgokkal bíbelődnek (ezt értette félre és nevezte el „kisrealizmus"-nak Sőtér; l. Sőtér István: *Krúdy Gyula*. In: *Hét Bagoly – Boldogult úrfikoromban*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1954. XXIV–XXVI), valójában azonban szinte mindig alapkérdésekre irányulnak: evés, étvágy → szerelem → halál. Ennek következtében nyilvánvaló filozófiai kicsengésük van, ami ezeket az írásokat és szemléletüket az egzisztencializmussal rokonítja.

Az emlék „bekebelezése" Lássuk most mindezt egy konkrét szövegnek a példáján! Az elemzés tárgyául választott novella, az *Előhang egy kispörkölthöz* a Pesti Napló 1931. szeptember 15-i számában jelent meg először. Kötetkiadása az író életében – a már jelzett okok miatt – nem volt. Az ismertebb Krúdy-írások közé tartozik: mind a régebbi, mind az újabb életműkiadás megfelelő kötetében benne van (*Utolsó szivar az Arabs Szürkénél.* Magvető Könyvkiadó, Bp. 1965. II. 40–43; *Váci utcai hölgytisztelet.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1982. 44–47). Ennek ellenére bővebb tárgyalására, elemzésére még nem kerített sort a szakirodalom. Aránylag a legtöbbet és a legérdekesebbet Rákos Sándor írta róla az egykori Új Tükör hetilapba (1981/44. 14), a novella szövegközlésének bevezetéséül. További említése, rövidebb értékelése található Szauder Józsefnél (i.m. 155) és Fülöp Lászlónál (*Közelítések Krúdyhoz.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1986. 202–203). Fábri Anna (*Ciprus és jegenye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben.* Magvető Könyvkiadó, Bp. 1978.) és Czére Béla (*Krúdy Gyula.* Gondolat Kiadó, Bp. 1987., Nagy magyar írók sorozat) – jóllehet mind a ketten hosszabb fejezetet szentelnek könyvükben az ilyen típusú elbeszéléseknek – nem tesznek róla említést.

A novella expozíciója, az első bekezdés egyetlen hosszú mondat: „Ilondai – akiről valamikor Pesten borospalackokat, fodrászműhelyeket és férfikalapokat neveztek el – dolga végeztével egy józsefvárosi kiskorcsmába járogatott, ahol azzal tetszelgett magának, hogy apránként megeszegette régi hölgyismerőseit, akik bizonyos okokból cserbenhagyták" (*Utolsó szivar az Arabs Szürkénél.* Magvető Könyvkiadó, Bp. 1965. II. 40; a továbbiakban a lapszámok mindig erre a kiadásra vonatkoznak).

A bevezetés – mint Krúdy novelláiban, sőt általában a novellákban szokásos – a főszereplőt mutatja be. Három dolgot tudunk meg róla: 1. Ilondainak hívják (később, az elbeszélés vége felé az is kiderül, hogy keresztneve: Ervin, ennek azonban nincs különösebb jelentősége); 2. „valamikor", a régmúltban tekintélyes, sikeres férfi volt, mert „borospalackokat, fodrászműhelyeket és férfikalapokat neveztek el"

róla (ebben Krúdy világában nincs semmi meglepő; egy másik művében arról olvashatunk, hogy Ábrányi Emil képét borbélycégérre festették); 3. a folyamatos, a jelenbe vezető múltban „egy józsefvárosi kiskorcsmába járogatott, ahol [...] apránként megeszegette régi hölgyismerőseit".

Tudjuk persze, hogy ezt a „megeszegetés"-t nem kell szó szerint venni, első pillantásra mégis elég meghökkentően hat. Ráadásul az elbeszélő nem is siet feloldani a konkrét és az átvitt jelentés közti feszültséget. Ilondainak ugyanis ezek az első szavai, amelyeket a vendéglőshöz intéz: „Ma Szekond Irmát esszük meg", s ezt a kijelentését a negyedik bekezdés elején is megismétli: „Ma Irmát esszük meg". Ezután hangzik el az első olyan mondata (kérdése), amely a gyakorlati kommunikáció, a tényleges beszédcselekvés kategóriájába sorolható: „Van-e valami pörköltféle a speizcetlin?". A formális logika szerinti ellentmondást (Irmát enni ↔ pörköltet enni) a hatodik bekezdés szünteti meg. Ekkor válik nyilvánvalóvá, hogy a nő elfogyasztása jelképesen (helyesebben: rituálisan) értendő: „Csak pörkölt alakjában ehetném meg Szekond Irmát". Az étel megnevezésével elkezdődhet az emlékezés folyamata is: „... aki hajdanában ünnepelt művésznője volt a budai színkörnek". Ilondai elkezd mesélni egykori szerelméről a pincérnek, aki pedig semmiféle érdeklődést nem tanúsított a dolog iránt, sőt a hölgy elfogyasztásának bejelentését is egykedvűen vette tudomásul.

Ez a vendéglős, a kamaradráma másik szereplője (pontosabban: ténylegesen is jelen levő szereplője, mert hiszen a beszélő nevű Szekond Irma – *szekund* = második szólam, a második hegedű szólama – is mindvégig jelen van az öregedő gavallér szavaiban, emlékeiben), a pincéreknek ahhoz a fajtájához tartozik, aki inkább ellenfele, mint partnere a vendégnek. Az elbeszélő a szöveg első harmadában három jelzővel is jellemzi: *bámulatos, befüggönyözött fülű, hétköznapi*. A *bámulatos* a kontextus alapján talán így egészíthető ki: *bámulatos nyugalmú, egykedvűségű*. Később már nem kap semmiféle jelzőt, pusztán a *vendéglős* megjelöléssel szerepel. Fő sajátossága, hogy ügyet sem vet Ilondai szóáradatának lírai-reflexív részére, csupán arra az egy

kérdésére reagál, ami a praktikus kommunikáció körébe tartozik: „Éppen malacpörkölt szerepel étlapunkon" (41). Jegyezzük meg, hogy a vendéglősnek ez az egyetlen megszólalása; a továbbiakban némán, de egyre fokozódó türelmetlenséggel viseli a vendég elmélkedését.

Mert a rendelés egyre késik, pontosabban Ilondai késlelteti azzal, hogy párhuzamot von a malacpörkölt és a múltból megidézett nő között: „Nem bánom, ha Szekond Irma akár malacpörkölt alakjában jön utoljára elém, [...] volt valami fűszere szegény Irmának, amely fűszert a malacpörköltben szokott érezni az ember. Kis csontjai voltak, de csak térdig volt karcsú a lába, mert azután már a zsírok és húsok következtek. Így derékban is karcsú volt, mert gyenge, hajlékony bordáit nagyon jól tudta idomítani, de vállán és mellén felduzzadtak a húsocskák, ez ellen nem lehetett mit sem kitalálni" (uo.). Rákos Sándor gunyoros megfogalmazásával élve: „Remek anatómiai jellemzést kapunk a hölgyről, nemcsak szerelmi, de pörköltszempontból is". Az erotikus és a gasztronómiai szféra ekkorra már olyannyira összefonódott, hogy Irma testalkatának elemzéséből egészen logikusan következik a vendéglőshöz intézett felszólítás: „Szeretném tehát, ha a csontosabb darabokat válogatná ki részemre a pörköltből, vendéglős úr" (41).

De még ekkor sem engedi távozni Ilondai a vendéglőst, hanem egy kézmozdulattal visszatartja, és folytatja „áriázását" (valójában: monologizálását). Ekkor már nyilvánvaló, hogy erőpróba alakult ki a két férfi között: a vendég valami olyasmit akar elmondani, ami csak őt érdekli, az egykedvű pincért nem. Így a „párbeszéd" végig egyoldalú marad (nem úgy, mint az *Isten veletek, ti boldog Vendelinek*-ben!). Az emlékezés beszédaktusát (a nő emlékének feldolgozását és ezzel együtt járó szimbolikus megsemmisítését) groteszkké, sőt abszurddá teszi, hogy a pincér nem figyel, vagy ami még rosszabb: másra figyel (a kocsmakertben játszódó kuglipartira, amelyben „érdekelve van").

A novella jellegzetes hosszú–rövid ritmusát a különc vendég terjengős szónoklatainak és a pincér viselkedését leíró rövidebb szakaszoknak a váltakozása adja meg. Ilondai összesen öt „tételben" emlékezik meg

Irmáról, és ezt a vendéglősnek végig is kell hallgatnia, mintha enélkül a szertartás, a rítus nem lenne teljes értékű. A végén már az is megfordul a vendéglős fejében, hogy a különös vendég igazából nem is akarja megenni azt a bizonyos malacpörköltet. Végre azonban csak elkövetkezik Ilondai zárómondata, amely ismét a gyakorlati kommunikációt szolgálja: „Lássuk hát azt a malacpörköltet!" (43).

Ezzel a fordulattal véget is ér az „előhang". A nevezetes kispörkölt elfogyasztásának (ami miatt „ennyi mesemondás" hangzott el) Krúdy csupán egyetlen bekezdést szentel, az utolsót: „Ilondainak szerencséje volt. A konyhán még akadt egy porció pörkölt, s így módjában volt a vidéki színésznőt elfelejteni. A tekintélyes öregúr olyan étvággyal evett, mint fiatal korában, mikor még nem ment át az élet szenvedésein, sem örömein."

Mélyen jellemző Krúdy módszerére (sőt: szemléletére!) a készülődés és a végrehajtás terjedelmi aránya: az étel elképzelése és megrendelése az 1965-ös kiadásban 120 nyomtatott sort tesz ki (96%), maga az elfogyasztás csupán 5-öt (4%). A reflexió, úgy látszik, fontosabb az írónak, mint a cselekvés.

Vagy szántszándékkal halogatja az elbeszélő és szereplője a „bekebelezés" aktusának végrehajtását? Ily nehéz elbúcsúzni egy régi asszony emlékétől? Vagy nem csupán attól kell?

Gyónni, áldozni, meghalni ❧ A novella hőse azzal, hogy „apránként megeszegeti" szerelmi emlékeit, egyszersmind önmagát is megsemmisíti, hiszen az ő életkorában mi más is volna az ember, mint emlékeinek szövedéke? Ahogy Babits írta: „Csupa nyom vagy magad is, kit a holtak lépte vet" (*Csak posta voltál*). Az evés mögött a szeretkezés, amögött pedig a meghalás lappang. Így szemlélve a novellát, Ilondai furcsa viselkedését úgy is értelmezhetjük, hogy a vendéglősre zúdított szóáradata valójában gyónás, az étel elfogyasztása engesztelő áldozat a (talán már nem is élő) kedvesért, a kettő együtt, a gyónás és az azt követő áldozás pedig felkészülés a halálra.

A „gyomornovellák" elemzői (Komlós, Szauder, Fábri Anna és mások) többször is rámutattak, hogy Krúdy ínyencei a halál árnyékában, arra készülődve vagy azelől menekülve-rejtőzködve körülményeskednek. A kocsmaajtón kilépve, a rituális étkezést-italozást-anekdotázást befejezve nyomban a Nihil partján találják magukat: ezért húzzák az időt, mint Pista úr és asztaltársasága (*Boldogult úrfikoromban*), ezért nem akarnak hazamenni, hogy végül úgy kell őket kihajítani a kocsmából – a semmibe (*A kidobott vendég*).

Akármilyen jó étvággyal kebelezi is be Ilondai az emlékeit a novella végén, ő sem kivétel a törvény alól. Őróla is nagyon jól el tudjuk képzelni, hogy a Szekond Irmával azonosított kispörkölt elfogyasztása után akkurátus mozdulattal pisztolyt vesz elő, és véget vet életének, mint Szortiment (*Böske, vagy a szerkesztőség pesztonkája*), vagy egy olyan vendég várja otthon az ágy szélén ülve, akivel még sosem találkozott, mégis halálbiztosan ráismer. Azt, hogy ez az értelmezés nem idegen Krúdy szándékától, az is bizonyítja, hogy az elbeszélés főszereplője úgy indul el a vendéglőbe (a minden esti „étel-áldozatra"), hogy zsebébe teszi az aznap elfogyasztandó emlékasszony leveleit: „Mindig egy nagy csomag szerelmes levelet helyezett el a nadrágzsebébe, mielőtt otthonából elindult. – Az ördög nem alszik, hátha megbetegszem valahol. Minek törnék örököseim fejüket a levelek tartalmán? [Új bekezdés.] Így szólt, és aznap este, mielőtt a józsefvárosi kiskorcsmában megjelent: éppen Szekond Irma leveleit választotta ki arra a célra, hogy majd valahol megsemmisíti őket" (40).

Érdekes lenne egy Szindbád-párhuzam: ő, ha valamiről – de semmiképp sem a malacpörköltről! – eszébe jutna Szekond Irma, nyomban felkerekedne, hogy megtalálja, ha mást nem, legalább a sírját, a barátnőjét, a színkör plakátragasztóját – az emléket. Az utolsó írói korszak tipikus hőse már nem kel útra, nem kászolódik fel a vendéglői asztal mögül. Hiszen az élményt, az emléket, amelynek nyomába eredhetne, épp az imént pusztította el.

Krúdynak ezek a kései novellái, köztük a most elemzett is, az ökonomikus szerkesztés remekei. Rákos Sándor találó szavaival:

„A legzsírosabb, »speizcetlis« közönségesség és a magasköltészet között egyensúlyoz, halálmegvető bátorsággal." Erről a mondatról eszembe jut egy saját mondatom, amelyet vagy harminc éve jegyeztem fel egy cédulára (ha nem is „speizcetlis"-re), és első Krúdy-könyvemben jelentettem meg: „Az öreg [!] Krúdy hasonlatai egyetlen mondatba sűrítik a vendéglői főtt marhahús kívánatosságát a kozmosz derengésével, hidat vernek a kisszerűen emberi és a fenségesen embertelen közé" (Kemény Gábor: *Krúdy képalkotása*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974. 81).

Ejnye, már én is kezdek saját magamtól idézni, mint idősebb pályatársaim némelyike? Ez bizonyára az érettebb kor velejárója. Elvégre én is éppen annyi idős vagyok (53 éves), mint az „öreg" Krúdy, amikor ezt az emlékező, gyónó-áldozó, halálra készülődő vidám novelláját írta.

(2001)